

III. A HELLÉNIZMUS IDŐSZAKA

III. 1. Hellénizmus: fogalom meghatározás

A „hellénizmus” fogalmát J. G. Droysen alkotta meg és dolgozta ki, s fedezett fel a régmúlt történelemben egy új korszakot, amelyet ezzel a névvel jelölt.¹ Mit is takar ez a fogalom?

A „hellénizmus” fogalmát leginkább arra használják, hogy a Nagy Sándor uralkodását (Kr.e. 336-323) követő három évszázad civilizációját egy szóval jellemezzék. Ezen időszak alatt vált a görög kultúra hatása keleten és nyugaton is meghatározóvá – írja tömören Russel a korszakot feldolgozó művében.²

Kertész István, a korszak egyik legismertebb magyar kutatója, könyvében egy egész fejezetet szentel annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy: „Mi a hellénizmus?”³ Miután tudósok hosszú sorának véleményét ismerteti, a szerző maga így válaszol a feltett kérdésre: „a hellénizmust a görög polistársadalom válságát megoldó történelmi jelenségnek értékelem, amely határozott civilizációs, a történelmi és szellemi lét minden területére kiható fejlődést foglalt magába. A hellénség válságos helyzetének megoldását az a Makedónia vállalta magára, amely a saját hatalma alatt többé-kevésbé összefogta a széteső görögorséget, és azt a Közel- és Közép-Kelet meghódítására vezette. A hódítás sikere után lehetővé vált az antik társadalom magasabb szintre emelése. Lehetővé vált, de a lehetőség realizálódása korszakonként és vidékenként erősen változó formában ment végbe. A hellénizmus korában az antik görög termelési viszonyok és civilizációs eredmények elterjedtek a Közel- és Közép-Keleten, és megtermékenyültek e vidékek addig megfelelően ki nem használt ember- és nyersanyagforrásaival, valamint létező termelési gyakorlatával. Az érintett területek társadalmának és gazdaságának alapjaiban bekövetkezett különböző mélységű változást csakúgy, mint az ennek nyomán kialakult politikai intézményrendszert, kultúrát és vallást a görög vonások uralkodó jellege jellemezte (természetesen nem azonos mértékben), innen nyerte az új korszak a hellénisztikus elnevezést.”⁴

Végezetül lássunk egy lexikális meghatározást: „A hellénizmus egy összetett fogalom, melynek értelme és használata az idők folyamán sokszor változott. Jelenleg elsősorban az

¹ Kertész István: Hellénisztikus történelem c. művében J. G. Droysen: Geschichte des Hellenismus (1877/78) c. művére (14. o), ill. a kutatók egyöntetű álláspontjára hivatkozik e témában

² D. S. Russel: Zwischen den Testamenten 16. o. – a felhasznált német nyelvű irodalmakból vett idézeteket saját fordításomban közlöm.

³ Kertész István: Hellénisztikus történelem 9-22. o.

⁴ Kertész István i.m. 21-22. o.

ókori történelem egyik időszakát, ill. az antikvitás művészetének egyik korstílusát jelöli. Időhatárai pontosan nem meghatározhatóak, de kezdete Nagy Sándor makedón király uralkodásához és hatalmas hódításaihoz köthető. Politikai értelemben akkor ért véget, amikor az utolsó hellenisztikus monarchiát, a ptolemaida Egyiptomot is bekebelezte a Római Birodalom. A kulturális értelemben vett hellénizmus azonban a birodalom görög nyelvű területein továbbra is jelen volt, és csak a kereszténység szorította ki végleg.”⁵

III. 2. A hellénisztikus monarchiák⁶ általános jellemzői

A hellénisztikus világban alap gondolat maradt az egységes világ, pontosabban az *oikumené*⁷ egységének képzete. Ez kifejezésre jutott a politikai forma egységében is: a hellénisztikus birodalmak mind abszolút monarchiák voltak.

A hellénisztikus monarchiákban a király testesítette meg az államot. Vagyis az „állam” a királyi kormányzatot, a király közügyekben érvényesülő irányító tevékenységét jelentette. Az ott élő emberek az uralkodó korlátlan hatalma alá tartozó alattvalók voltak. Az uralkodó volt minden jog forrása, rendelkezései törvényerővel bírtak, őt magát élő törvénynek tekintették.

Az állam területének döntő többsége királyi föld volt, amelyet a dinasztia alapítója, vagy egy későbbi tagja fegyverrel szerzett meg. Ezeknek, a „győztes jogán” szerzett földterületeknek a tulajdonjoga uralkodóról uralkodóra szállt, s a király korábban említett jogi hatalmát is megalapozta.

Makedón örökségként minden hellénisztikus birodalom életében jelen volt a király mellett a hadsereggyűlés (a görög népgyűlés utóda), azonban ez nem korlátozta a király hatalmát. További közös vonás a közigazgatás rendszerének felépítése. Megkülönböztették az ún. központi területeket az azon kívül eső birtokoktól. Előbbiek a király közvetlen igazgatása alá, a távolabbi birodalom-részek pedig az uralkodót képviselő és általa kinevezett kormányzók igazgatása alá tartoztak. A közigazgatásban tehát megőrizték a perzsa birodalomból örökölt „szatrapa-rendszert”.

A hatalom ilyen erős központosítását csupán katonai erővel fenntartani lehetetlen lett volna, ezért annak karizmatikus jellegét erősítették, így alakult ki a királykultusz intézménye. Isteni voltát maga az uralkodó hangsúlyozta, népétől ennek megfelelő hódolatot, imádatot várva el, ahogyan azt már Nagy Sándornál megfigyelhettük. Ez a –

⁵ Wikipédia Internetes Szabadlexikon – Hellenizmus címszó alatt

⁶ A birodalmak térképe megtalálható a 3.sz. mellékletben (2. kép).

⁷ A görög szó jelentése: lakott föld.

kimondottan politikai célokat szolgáló – kultusz azt az üzenetet közvetítette a nép felé, hogy az uralkodó látható istenség, s mint ilyen, isteni tekintéllyel birtokolja és gyakorolja hatalmát, aki tehát szembeáll vele, az az istenek ellen lázad. Az ebben a korban megjelenő filozófiai irányzatok is – elsősorban a sztoicizmus⁸ – versenyeztek a tekintetben, hogy igazolják a monarchiát. Azt tanították, hogy a monarchia a kormányzás legjobb formája, és a legderekabb ember a király. Ennek megfelelően vették fel ezen korszak uralkodói jellegzetes mellékneveiket, pl. szótér (= megmentő), epiphanes (= megjelent isten), euergetes (= jóltevő), etc.

A hellénisztikus birodalmakba beáramló görögök rátelepedtek az ott élő őslakosságra, ők alkották a vezető politikai és gazdasági réteget, a bennszülött lakosság tagjai közül csak egyesek és csak lassan tudtak felemelkedni.

Eleinte a művelődés lehetősége is csak a görögök számára volt nyitva, és amikor a kulturális lehetőségek megnyíltak az őslakosság felé, ez számukra az elgörögösödést jelentette. Az újonnan alapított városokban a közművelődés egyik fő intézménye a gymnasion volt, ez a görög életeszményt és annak megfelelő szokások felvételét támogatta, ezek az intézmények is a hellenizálódást segítették elő.

A magasabb fokú nevelés a retorikai és filozófiai képzésben jelent meg. A retorikai képzés a közszereplésben szükséges szónoki képességeket biztosította, a filozófiai nevelés pedig világnézeti, erkölcsi és – az adott filozófia nézeteinek megfelelő – tudományos ismereteket is nyújtott.

Tekintsük most át röviden annak a két hellénisztikus birodalomnak és lakóinak életét, melyek ebben a korszakban a zsidóságra hatást gyakoroltak.

III. 3. Ptolemaidák – Egyiptom

A birodalom alapítója I. Ptolemaiosz *Szótér* (Kr.e. 367/366 – 283/282) makedón hadvezér volt. Ptolemaiosz már fiatalon Nagy Sándor környezetének tagja lett, az uralkodó oldalán vett részt valamennyi csatában, és Nagy Sándor közvetlenül halála előtt Egyiptom szatrapájává nevezte ki őt. Ptolemaiosz az uralkodó halálát követően rögtön azok pártjára állt, akik a birodalom feldarabolását tűzték ki célul, és minden eszközzel harcolt azért, hogy a fennhatósága alá tartozó területeket véglegesen megkaparinthassa. 15 évig tartó háborúskodás után, Kr.e. 305-ben királlyá kiáltotta ki magát Egyiptomban, és felvette isteni melléknevét (a *szótér* görögül megmentőt jelent, és általában Zeusz jelzője volt).

⁸ részletesen lásd a III. 6. c fejezetben

Fővárosául Alexandriát jelölte ki, stabilizálta hatalmát 250.000 négyzetkilométer területű birodalmában, melyhez Kr.e. 204-ig Palesztina is tartozott. A ptolemaidák (vagy lagidák⁹) Egyiptoma mindvégig a legjelentősebb hellénisztikus utódállam maradt, mely Rómával szemben is a legtovább tudta tartani magát, és csak Kr.e. 30-ban lett római provinciává.

III. 3. a. Politikai élet a Nílus völgyében

I. Ptolemaiosz Szótér legfőbb politikai célja az volt, hogy minél több területet szerezzen meg a Nílus völgyén kívül, utóda, II. Ptolemaiosz pedig folytatta ezt a terjeszkedő politikát. Egyiptom sorozatosan háborúkat folytatott a Szeleukidákkal, ezek voltak az ún. szíriai háborúk, azonban ebben az irányban terjeszkedési kísérleteik csekély eredménnyel jártak. II. Ptolemaiosz *Philadelphos* azonban sikeres háborúkat folytatott Etiópia és Arábia ellen. Melléknevére (*philadelphos* = testvérét szerető) akkor tett szert, amikor elvette feleségül saját nővérét, és mint „testvér istenek” megalapították kettejük isteni kultuszát. A testvérházasság, az uralkodók isteni tiszteletben való részesítése és a királynék kiemelkedő politikai jelentősége ezután vált hagyománnyá a ptolemaioszi Egyiptomban.

Kr.e. 246-ban fia, III. Ptolemaiosz *Euergetes* (= jóltevő) követte őt a trónon, ő volt az egyetlen, aki – a harmadik szíriai háború során – sikereket ért el a Szeleukidákkal szemben. Ezzel azonban véget is ért Egyiptom uralkodóinak terjeszkedő politikája. Fia, IV. Ptolemaiosz *Philopator* (= atyaszerető) uralkodása alatt vette kezdetét a birodalom hanyatlása. A korábban hatalomból kizárt egyiptomi bennszülött lakosság fellázadt ellene, és ez a lázadás egészen Kr.e. 184-ig belső harcokba sodorta az országot. Bár a harc a ptolemaioszi államhatalom javára dőlt el, a külső nehézségekkel együtt súlyos csapást mért Egyiptom erejére. IV. Ptolemaiosz uralkodásának végén már látszott, hogy Egyiptom nem fog tudni ellenállni a Szeleukida hatalom és Róma terjeszkedésének.

A következő uralkodó – V. Ptolemaiosz *Epiphanés* (= megjelent isten) hat évesen került a trónra, aki helyett gyakran cserélődő kegyencek uralkodtak. Ebben az időszakban tört ki az ötödik szíriai háború, melynek során a Szeleukidák megszerezték Egyiptomtól a kis-ázsiai területeket, Dél-Szíriát és Palesztinát is. VI. Ptolemaiosz *Philométór* (= anyaszerető) követte atyját a trónon, a tényleges hatalom azonban sokáig az anyakirályné, I. Kleopátra kezében volt. Amikor az uralkodó nagykorú lett, saját nővérét, II. Kleopátrát vette feleségül, és ismerte el uralkodótársként. Ők vívták a hatodik szíriai háborút az akkori

⁹ Ptolemaiosz apja Lagosz volt, ezért a dinasztíát a szakirodalomban ezen a néven is emlegetik. A Ptolemaioszok családfája megtalálható a 4. sz. mellékletben.

szeleukida uralkodó, IV. Antiochos ellen, aki betört a Nílus völgyébe, és Egyiptom királyává koronáztatta magát. A hellénisztikus világban megbomló hatalmi egyensúlyt azonban az ekkorra már megerősödő Róma nem nézte jó szemmel, és Kr.e. 168-ban az egyiptomi uralkodó segítségére sietett. A történetírók elbeszélése szerint a római követ felkereste a szeleukida uralkodót főhadiszállásán és felszólította, hogy hagyja el Egyiptomot. Amikor IV. Antiochos bizonytalankodott, hogy engedelmeskedjen-e Róma parancsának, a római követ egy kört rajzolt köréje a homokba, és arra kényszerítette, hogy nem léphet ki addig a körből, míg kedvező feleletet nem ad. Ez a történet jelzi számunkra, hogy erre az időszakra Róma olyan hatalmi tényezővé vált a Földközi-tenger térségében, akivel a hellénisztikus uralkodók sem mertek szembeszállni.

Ezután az incidens után Egyiptom hanyatlása felgyorsult, a birodalom léte teljes mértékben a rómaiak kezétől vált függővé. Az első század közepén azonban az országnak még egy – a legendákban és költészetben megénekelt – híres királynője támadt, Kleopátra (a ptolemaidák között VII. ezen a néven), „akiről a hellénizmus világának egyik legkiválóbb ismerője azt mondotta, hogy ő volt Nagy Sándor utódai között a legnagyobb. ... >>Róma, amely nem alázkodott meg annyira, hogy akár nemzettől, akár néptől félt volna, a maga idején két embertől félt: az egyik Hannibál volt, a másik pedig egy asszony<<, ti. Kleopátra. Kleopátrának mégis el kellett buknia. Azonban még halála is tanulságos. Ismeretes, hogy viperákkal, pontosabban az egyiptomi kobraival maratta magát halálra.”¹⁰ Ezzel a független Egyiptom megszűnt, különleges státuszban – szinte a római császárok magánbirtokaként – prefektusi kormányzás alá kerülve Kr.e. 30-ban római provincia lett.

III. 3. b. Társadalmi és gazdasági viszonyok a ptolemaioszok Egyiptomában

A ptolemaioszok uralma alatt nagyon sok görög telepedett be az országba, mely ennek folytán jelentős mértékben hellenizálódott. Egyiptomban – a szeleukida birodalommal ellentétben – nem alapítottak sok görög mintára szervezett várost, a beköltöző görögök egy része a három nagyvárosban – Alexandria, Naukratis és Ptolemais – lakott, de nagyobb részük szétszóródva élt az ország egész területén. Makedónok – akiből az első uralkodók közvetlen környezete állott – és görögök tartották kezükben az ország vezető katonai, politikai és fontos gazdasági tisztségeit is. A bennszülött lakosság igyekezett ugyan társadalmilag felemelkedni, de nagyobbbrészt alantas sorban maradt. A keveredést az is akadályozta, hogy a görögöknek eleinte tilos volt egyiptomiakkal

¹⁰ Kovács Károly: Hellénizmus, Róma, zsidóság 16. o.

házasságot kötni, ill. a hadseregben csak görögök szolgálhattak. A sorozatos háborúk miatt azonban az emberveszteséget egy idő után már csak úgy tudták pótolni, hogy az egyiptomi őslakosságot is besorozták katonának. Ez megnyitotta számukra a felemelkedés útját, de megteremtette a lehetőségét a belső lázadásnak, polgárháborúnak is.¹¹

Egyiptomban a Ptolemaioszok évezredes kultúrájú birodalmat vettek át, mely elsősorban gazdasági rendje tekintetében sajátos helyzetben volt, s az ország meglévő adottságaihoz az új uralkodócsaládnak is alkalmazkodnia kellett. A föld a király magánbirtoka, „királyi föld” volt, melyet „királyi parasztok” műveltek meg, és a földművelést az államhatalom központilag szervezte és irányította. A Nílus áradása biztosította ugyanis a föld termékenységét, ez pedig csak a csatornarendszer folyamatos gondozásával, központi kezelésével volt szabályozható. A központi irányítás írta elő a parasztnak azt is, hogy melyik területen milyen veteményeket termeljenek, az ehhez szükséges vetőmagot a királyi magtárakból biztosították. Ellenőrzés mellett folyt a betakarítás és a kötelező beszolgáltatás is. Az első Ptolemaioszok feladatukat nagyon komolyan vették, így jelentős előrehaladás mutatkozott az országban. Körültekintő gazdaságpolitikájuk eredményeként új területek lettek termővé, javultak a terméshozamok. Ugyanakkor ez a gazdaságpolitika kíméletlenül kizsákmányolta a földet és a lakosságot is. Korabeli források szerint a termés minimum 50, bizonyos esetekben pedig akár 100%-át (!) be kellett szolgáltatni a kincstár részére.

Ugyancsak királyi tulajdonba tartoztak a rabszolgák által művelt bányák, melyek közül legfontosabbak a núbiai aranybányák voltak. Ezek kiaknázása biztosította ugyanis a birodalom pénzügyi stabilitását.

Királyi monopólium volt a fémbányászat mellett az olajkészítéshez használt gyümölcsök: szezám, ricinus, sáfrány és gömbtök kereskedelme; ezen kívül az olajgyártás, a kőfejtők kiaknázása, a sópárlás, a salétrom, a timsó bányászata is. Az állam még azon termelési ágak fölött is szigorú ellenőrzést gyakorolt, amelyek esetében hivatalosan nem élvezett monopoljogot: így a vászonkészítés, a papirusz- és sörgyártás területén.

A hellénizmus idején már fejlett iparágak voltak a kocsi- és bútorkészítés, szőnyegszövés, kerámia, kozmetikai szerek gyártása is.

A kereskedelem nagy része is állami kézen volt. Nem csak belföldi, hanem nemzetközi áruforgalom is zajlott, Alexandria lett a Földközi-tenger kereskedelmének központja. Az innen kiinduló szervezett és rendszeres árucseré átfogta a görög földtől Kínáig terjedő

¹¹ lásd az előző fejezetben, IV. Ptolemaiosz uralkodása alatt leírtakat

hatalmas területet. A tengeri kereskedelem elősegítése érdekében a Ptolemaioszok költséges építkezéseket is megvalósítottak: kikötőket építettek, és felújították Nékó csatornáját, amely a Kr.e. VII. század végén épült, és a Níluson keresztül a Vörös-tengert kötötte össze a Földközi-tengerrel.

A gazdasági életben fontos szerepet játszott az állami bankszervezet. A bankforgalom fedezetéül a királyi magtárakban felhalmozott gabona szolgált. A bankrendszer révén már ebben a korban lehetővé vált az átutalások papíron való lebonyolítása, és a készpénzszállítás elkerülése érdekében a váltók bevezetése.

A rabszolgaság is jelentős szerepet játszott a gazdasági életben. A háborúk során szerzett foglyok mellett az eladósodott, és magukat adósságuk fejében eladni kényszerülő kisparasztok is gyarapították a rabszolgák számát. A gazdasági élet minden ágában dolgoztak rabszolgák, ők jelentették a meggazdagodás egyik forrását, mint olcsó munkaerő.

Egyiptom gazdagsága elsősorban a fővárosban halmozódott fel. Alexandriának kb. félmillió lakosa lehetett, igen vegyes összetételben. Laktak ott görögök, makedónok, egyiptomiak, arabok, zsidók, szírek, perzsák és négerak is. A görögök és egyiptomiak mellett a lakosság legnagyobb csoportját a zsidók alkották, akik külön városrészben laktak, és a társadalom vezető rétegéhez tartoztak.¹²

A Kr.e. II. századtól kezdődően az ország hanyatlásához jelentős mértékben hozzájárult az eddig ismertett, központosított gazdaság hanyatlása is. Az ismétlődő háborúk kiadásait képtelen volt fedezni a kincstár. A belső polgárháborúk, a helyi arisztokrácia megerősödése a királyi magánbirtokok területének csökkenéséhez vezetett, ugyanakkor a sikertelen háborúk a birodalom egész területét csökkentették, ezzel is egyre apasztva a kincstár fogyatkozó vagyonát. A politikai és gazdasági hanyatlás tehát „kéz a kézben” készítette elő Egyiptom bukását, megnyitva a kapukat Róma előtt.

III. 4. Szeleukidák – Szíria

A birodalmat Szeleukosz,¹³ Nagy Sándor egyik hadvezére szervezte meg. Apja a makedón Antiokhosz volt, utódai, a szeleukida dinasztia tagjai felváltva viselték a Szeleukosz vagy az Antiokhosz nevet. I. Szeleukosz számos katonai sikerének köszönhetően nem csak a *Nikátor* (= győzelmes) melléknevet nyerte el, hanem a diadokhoszok közötti háborúk eredményeképpen a hellénisztikus utódállamok között

¹² részletesen lásd az IV. 2. részben

¹³ A Szeleukida uralkodók névsora megtalálható az 5.sz. mellékletben.

legnagyobb birodalmat – fénykorában hárommillió négyzetkilométert – is uralta, és már Kr.e. 312-ben királlyá kiáltotta ki magát. Azonban Kisázsia jelentős részei már Kr.e. 280 táján elszakadtak a birodalomtól, és önállósultak; egy részük az Attalidák uralma alatt Pergamon székhellyel új birodalomba tömörült. Harminc évvel később a legkeletibb tartományok is leváltak a birodalomról.

Eredetileg a Tigris mellett újonnan alapított város, Szeleukeia volt a birodalom fővárosa. Azonban Szeleukosz mindenképpen meg szeretne volna szerezni a Ptolemaioszok által uralt Föníciát és Koilé-Szíriát (ehhez a területhez tartozott Palesztina is), s hogy jelezze, ez a terület számára nagyon fontos, így áthelyezte fővárosát az Orontész folyó partjára, egy szintén általa alapított új városba, a fiáról elnevezett Antiókheiába. Az ún. szíriai háborúk sorában az ötödik hozta meg a Szeleukida uralkodók számára a sóvárgott eredményt, Koilé-Szíria (tehát a zsidók földje is) Kr.e. 204-ben került uralmuk alá.

A Szeleukidák Kr.e. 64-ig uralkodtak, amikor Pompeiusz meghódította Szíriát és provinciaként beolvastotta a Római Birodalomba.

III. 4. a. Politikai élet a szeleukidák uralma alatt

I. Szeleukosz *Nikátor* uralkodásának első éveiben rádöbbsent arra, hogy birodalma akkora méreteket öltött, amit egy kézben tartva nem lehet kormányozni. Ezért úgy döntött, hogy birodalmát két részre bontja. Szeleukeia központtal létrehozta a keleti alkirályságot, melynek élére elsőszülött gyermekét, Antiokhoszt állította, míg ő maga a fontosabb nyugati részekért felelt. Életében folyamatosan háborúzott, kivételes hadi képességeit az egész ókori világ elismerte. A nagy hadvezér Kr.e. 281-ben a csatamezőn esett el, fia, a keleti birodalomrész alkirálya örökölte meg a trónt, és a több sebből vérző, nyugtalan birodalmat, melynek egyben tartása hatalmas feladatot jelentett az új uralkodónak. Ráadásul uralkodása alatt törtek Kis-Ázsiára a kelták (gallok), melyek pusztító hordái ellen sokáig tehetetlen harcokat folytatott, míg végül véres csatában legyőzte és – a később Galáciának nevezett tartományban – letelepítette őket. A gallok ellen elért sikereinek köszönhetően a *Szótér* (= megmentő) melléknevet.

A trónon ifjabbik fia, II. Antiokhosz *Theosz* (= isten) követte, akinek uralmát katonai sikerek fémjelezték. Ezekkel a sikeres háborúkkal elérte, hogy birodalmának nyugati része hosszabb ideig békében élhetett. Azonban az elhanyagolt keleti részek fellázadtak, elszakadtak a birodalomtól, és Baktriai Királyság néven önállósultak.

Az őt követő II. Szeleukosz *Kallinikosz* (= szép győzelmet arató) uralkodása alatt családi viszály dúlta fel az ország békéjét. A testvérháború ismét lehetőséget teremtett arra, hogy

kisebb területek kiszakadjanak a birodalomból, a Szeleukidák birtokai tehát tovább zsugorodtak. Ezután néhány nyugtalan, viszályoktól és gyorsan cserélődő uralkodóktól tarkított év következett, míg Kr.e. 223-ban III. Antiokhosz *Megas* (= nagy) került a trónra. A *Megas* melléknevet nem érdemtelenül nyerte el, hiszen a zsugorodó birodalmat – ha csak átmenetileg is – ismét a hellénisztikus világ élére emelte. Uralkodását Kis-Ázsia nagy részének visszaszerzésével kezdte, majd az ötödik szíriai háborúban meghódította Koilé-Szíriát, Föníciát, és Kis-Ázsia déli és nyugati partvidékét is.

Róma azonban nem nézte tétlenül a Szeleukida Birodalom erősödését, és összefogva a kisebb, függetlenségüket féltő hellénisztikus államokkal, Kr.e. 189-ben a kis-ázsiai Magnésziánál legyőzték III. Antiokhoszt. A győzelmet követő apameiai békekötés örök időre véget vetett a Szeleukida Birodalom nagyhatalmi pozíciójának.

A szeleukida uralkodók sorából még egy nevet említek meg, IV. Antiokhosz *Epiphanész* (= megjelent isten) nevét. Ő volt az a szeleukida uralkodó, akit a római követ utasított ki Egyiptomból, és aki a visszavonulás során elfoglalta és kifosztotta Jeruzsálemet is. Az ő nevéhez kapcsolódik a zsidóság erőszakos hellenizálása, és uralma alatt tört ki a Makkabeus felkelés, mely az önálló zsidó állam kialakulásához vezetett.

A következő évtizedekben külső és belső háborúk gyengítették tovább a birodalmat, míg Kr.e. 64-ben Pompeius, római hadvezér megfosztotta trónjától az utolsó szeleukida uralkodót, XIII. Antiokhoszt, és Szíria római provinciává lett.

III. 4. b. Társadalmi és gazdasági viszonyok

Területileg a legnagyobb kiterjedésű, de a legheterogénebb hellénisztikus birodalom volt a Szeleukidák állama. A sok tucat, különböző etnikumhoz tartozó ázsiai népcsoport kormányzása nem volt egyszerű feladat. Az uralkodó – a hadsereg mellett – elsősorban a városok többségében görög lakosságára támaszkodhatott. A hellénisztikus utódállamok közül sehol nem alapítottak, építettek annyi várost a görög poliszok mintájára, mint itt. Ezeket a városokat az uralkodók önmagukról, a királynékról, ill. családtagjaikról nevezték el, és számuk több százra rúgott. Csak maga I. Szeleukosz állítólag 75 várost alapított, ill. alapított újra. A birodalomba sok görög letelepülő vándorolt be: katonák, hivatalnokok, kereskedők és iparosok, akik itt találták meg a meggazdagodás lehetőségét. A vagyonosodás és jómód az újonnan alapított városok pompás középületeiben, a polgárok házáinak szépségében és a családok jólétében is megmutatkozott. A ruházatban is újszerű és

drága kelmék honosodtak meg. Korabeli feljegyzések szerint egy-egy asszony akár 100 dénárt is áldozott egy ruhára¹⁴ akkor, amikor egy napszamos napi bére egy dénár volt.¹⁵

A birodalom fővárosa, az Orontés folyó melletti termékeny síkságon fekvő Antiókhia az Újszövetségből is ismerős számunkra. Az apostoli korban a kialakuló kereszténység egyik bázisa, „... a tanítványokat pedig Antiókhiaiban nevezték először keresztyéneknek” (ApCsel 11:26b). Innen indult el Pál apostol és Barnabás nyugat felé, az első missziói útra, „Antiókhiaiban, az ottani gyülekezetben volt néhány próféta és tanító: Barnabás és Simeon, akit Nigernek is hívtak, cirénei Lucius és Manaén, aki Heródes negyedes fejedelemmel együtt nevelkedett, valamint Saul. Egyszer, amikor ezek az Úrnak szolgáltak és böjtöltek, ezt mondta a Szentlélek: „Válasszátok ki nekem Barnabást és Sault arra a munkára, amelyre elhívtam őket.” Akkor böjtölés, imádkozás és kézzátétel után elbocsátották őket.” (ApCsel 13:1-3), és ebbe a gyülekezetbe tértek vissza missziós útjaik után beszámolni és „feltöltődni”.

A város megalapítása után gyors fejlődésnek indult, és görög lakosai mellett nagy számban éltek benne zsidók is, akiknek a görög és makedón polgárokkal egyenlő értékű kiváltságaik voltak. A Szeleukidák bukása után ez a város lett Szíria provincia fővárosa.

A szeleukida terület számos szíriai és kis-ázsiai templomállamot is magába foglalt. Ezeknek a területeknek – némelyik igen nagy kiterjedésű volt – a középpontjában egy templom állott, s a papok gyakorolták a gazdasági és politikai hatalmat. A betelepülő görögök számára Judea csupán egynek tűnhetett a birodalomban oly gyakori templomállamok között.

A ptolemaioszokhoz hasonlóan a szeleukidák is a hadizsákmány jogán tartották sajátjukénak a birodalom területét, földjeit. A birodalom egységének elősegítése érdekében a görög anyaországból bevándorlókat telepítettek le az ázsiai területeken, földadományokban részesítve őket.

Az első uralkodók szigorúan szabályozták a társadalmi elit kialakulását. Sem szír, sem zsidó, sem perzsa, vagy egyéb etnikumból származó alattvaló nem kerülhetett az arisztokrácia soraiba. Bár később voltak különleges esetek, amikor egy-egy helyi születésű embernek – főleg a katonaság keretein belül – sikerült vezető szerepre emelkednie, de arányuk az eliten belül még az utolsó években sem haladta meg a 2,5 százalékot.¹⁶

¹⁴ Kovács Károly: Hellenizmus, Róma, zsidóság 33. o.

¹⁵ Mt 20:2: „Miután megegyezett a munkásokkal napi egy dénárban, elküldte őket a szőlőjébe.”

¹⁶ Kertész István: Hellénisztikus történelem c. műve alapján (141. o.)

A birodalom közigazgatása alig különbözött a ptolemaioszi Egyiptométól, a területet tartományokra osztották fel, melynek élén a szatrapák álltak. Lényeges különbséget jelentett azonban Egyiptomhoz viszonyítva az, hogy a Szeleukida Birodalomban hatalmas földbirtokok kerültek – adományként – magánkézbe, melyek ugyan a központi kormányzat felé fizettek adót, de a védelmi költségek és a katonaság fenntartása a megajándékozottat terhelték. Ez elsősorban a keleti területeken volt jellemző, mivel az uralkodó család főleg a nyugati területek megszerzésével, ill. megtartásával volt elfoglalva. Ez is oka volt annak, hogy ezek a „kiskirályok” belső polgárháborúkat kirobbantva, maguknak egy-egy szeletet kihasítva, kiváltak a birodalomból.

Szíriában is voltak igen gazdag és termékeny vidékek, elsősorban a folyó völgyekben. Itt – a kor szokásainak megfelelően – államilag felügyelt és gondozott csatornarendszer fokozta a terület termékenységet. A poliszokhoz tartozó földek a város polgárságának tulajdonában voltak, más területek birtokai fölött viszont az uralkodó rendelkezett. A bányák és az erdők is az ő tulajdonát képezték.

A fejlett földművelés mellett, főleg a nagyobb városokban, jelentős ipari termelés is kialakult. Ezen kívül különösen fontos szerepe volt az ország gazdasági életében a kereskedelemnek, mint egyebütt is a hellénisztikus birodalmakban. Szíriában is a kereskedelem lett a jólét és a gazdagság legfőbb forrása.

III. 5. A hellénizmus vallási élete

A görög poliszok önállóságának megszűnésével és a „világpolgári” életmód kialakulásával a korábbi kor vallásai elveszítették létalapjukat. Nagy Sándor uralkodásának kezdetétől a diadokhoszok harcain át, a hellénisztikus monarchiák folyamatos háborúskodásai a létbizonytalanság, a kiszolgáltatottság érzését erősítették az emberekben. Az állandó kül- és belpolitikai változások a vallási képzetek megváltozásához is vezettek. A tehetetlenség érzése erősítette az emberekben azt az igényt, hogy az istenekhez „kézzelfogható közelségbe” kerüljenek, ami megteremtette az alapját az uralkodók körüli kultusz kialakításának. Az istenek „lejöttek a földre”, őket arról lehetett felismerni, hogy különleges erővel és képességekkel rendelkeztek. Ennek tükrében válik érthetővé számunkra, hogy amikor Pál meggyógyította a lisztrai sántát, a szemtanúk reakciója ez volt: „Amikor a sokaság látta, amit Pál tett, likaóniai nyelven így kiáltottak: >>Az istenek jöttek le hozzánk emberi alakban!<<” (ApCsel 14:11)

A hellénisztikus világ vallásának másik sajátossága a szinkrétizmus: a görög befolyás alá kerülő keleti vallások egymással és a görög istenvilággal is összekeveredtek, elmosódtak a

különbségek, előtérbe kerültek az azonosságok. A görögök a meghódított népek isteneiben megpróbálták felismerni saját isteneik jellemző tulajdonságait, így lett pl. Zeusz azonos Ammon-nal, az egyiptomi főistennel, akinek „fia” volt Nagy Sándor. Később ehhez a „körhöz” csatlakozott Jupiter, a rómaiak főistene, szintén Zeusszal azonosítva. Ugyanez megfigyelhető az istenvilág többi tagjánál is. Az egyiptomi, kisázsiai, szíriai, perzsa istenek így új követőket szereztek maguknak. Mindenfelé megjelentek a különböző kultuszok (Isis, Osiris, Kybele, Mithras, etc.), legtöbbször egymással keveredve. Ez a vallás ugyanis nem kizáró jellegű: az, hogy valaki egy istent imádott, nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a másik ember által imádott istennek vagy isteneknek is megadja a tiszteletet. A zsidók – és később a keresztények – Istenük iránt tanúsított kizárólagos tisztelete ezért bizonyult botrányosnak, elítélendőnek az ebben a korban élő emberek szemében.

Azonban a keleti vallások – bár isteneik görög neveket kaptak, tehát maguk is hellenizálódtak – magukkal hoztak bizonyos rájuk jellemző sajátosságokat. Ilyen volt például az asztrológia, a fatalizmus, a dualizmus és a démon-világ megjelenése.

Az asztrológia – csillaghit és csillagjóslás –, amit Babilonban dolgoztak ki a káldeus mágusok,¹⁷ eredetileg csillagászati megfigyelésekből állott. E megfigyelések azonban már Babilonban vallásos színezetet kaptak, a csillagokat istenségekkel azonosították. Rendszerezett világgéppé az asztrológiát a hellénisztikus kor csillagászai alakították, amikor ezekből a megfigyelésekből az egyén és a társadalom sorsára vonatkozó információkat véltek felfedezni. A Máté evangéliumában említett napkeleti „bölcsek” ezzel a tudománnyal foglalkozó mágusok voltak, akik asztrológiai megfigyeléseikre alapozták a zsidók királya megszületésének tényét. *„Amikor Jézus megszületett a júdeai Betlehemben Heródes király idejében, íme, bölcsek érkeztek napkeletről Jeruzsálembe, és ezt kérdezték: >>Hol van a zsidók királya, aki most született? Mert láttuk az ő csillagát, amikor feltűnt, és eljöttünk, hogy imádjuk őt.<<”* (Mt 2:1-2)

Egy pillanatra megállok itt. Elgondolkodtam ugyanis azon, hogy Isten miért használta fel ezt az általa elítélt módszert is arra, hogy Fia születését a világ tudomására hozza. Hiszen határozottan óvta népét attól, hogy ezzel a tudománnyal foglalkozzanak. Két újszövetségi rész jutott eszembe, amelyben magyarázatot leltem. Mindkettőt Pál apostol mondta:

¹⁷ Magoi = mágus, perzsa eredetű szó, először a papi rend tagjait, később már a jövendőmondókat, varázslókat, asztrológusokat is jelölte. Dániel könyve is említi őket: *„Ekkor azt mondta a király, hogy hívjanak mágusokat, igézőket, varázslókat és csillagjósokat, hogy mondják meg: mi volt a királynak az álma. Azok eljöttek, és a király elé álltak.”* (Dán 2:2)

„A zsidóknak olyanná lettem, mint aki zsidó, hogy megnyerjem a zsidókat; a törvény uralma alatt levőknek, mint a törvény uralma alatt levő - pedig én magam nem vagyok a törvény uralma alatt -, hogy megnyerjem a törvény uralma alatt levőket. A törvény nélkülieknek törvény nélkülivé lettem - pedig nem vagyok Isten törvénye nélkül, hanem Krisztus törvénye szerint élek -, hogy megnyerjem a törvény nélkülieket. Az erőtléneknek erőtlenné lettem, hogy megnyerjem az erőtléneket: mindenkinek mindenné lettem, hogy mindenképpen megmentsek némelyeket.” (1Kor 9:20-22)

„Ő az előző nemzedékek során megengedte, hogy minden nép a maga útján járjon, bár nem hagyta magát bizonyosság nélkül, mert jótevőtök volt, a mennyből esőt adott nektek és termést hozó időket; bőven adott nektek eledelt és szívbéli örömet.” (ApCsel 14:16-17)

Az én értelmezésemben tehát Isten a „tudatlanoknak” azon a nyelven nyilatkoztatta/nyilatkoztatja ki magát, amelyet ők is megérthetnek. A mágusoknak általuk is érthető jelekkel szólt, megteremtve ezzel annak a lehetőségét, hogy keressék az igaz Istent, hogy megtalálhassák Őt és leborulhassanak előtte. Ezután már rajtuk múlt, hogy a felismert igazságot magukévá tették-e, és életüket megváltoztatva a szerint éltek-e, vagy változás nélkül mentek tovább útjukon. Ugyanezt mondta el Pál apostol a pogányoknak, és ugyanezt üzeni a Szentírás a ma élő ember számára is. E rövid kitérő után térjünk vissza a korabeli vallás ismertetéséhez.

Az asztrológiához kapcsolódott az ebben a korban megerősödő fatalista világmagyarázati elv, mely szerint az egyének és a közösség sorsa is „meg van írva a csillagokban”, ez ellen nem lehet tenni semmit, legbölcsebb a megváltoztathatatlanba való beletörődő magatartás. Ezt a vallási elvet a kor filozófiai irányzatai is a magukévá tették (sztoicizmus, szkepticizmus, apáthia).¹⁸

Az ősi kelet titokzatos, „misztikus” világának megismerése „köztes lényekkel” népesítette be az emberek környezetét. A dualista világkép a perzsa Zarathusztra vallásra volt jellemző: a fény és sötétség ellentéte kezdettől fogva erkölcsi tartalmat is kapott. A jó és a rossz egyaránt megjelent a világban. A világosság, szépség, jóság és halhatatlanság isteneknek tulajdonítható adományok voltak, míg a sötétség, gonoszság, mulandóság az ellenoldalt képviselték, melyeknek „adományozói” lettek a démonok. Eredetileg a démon¹⁹ szó nem volt negatív értelmű, egyszerűen csak köztes (istenek és emberek között lévő) lényeket jelentett. Mivel azonban a szerencsétlen eseményeket ezen lények munkájának

¹⁸ részletesen lásd a III.6.c fejezetben

¹⁹ Görög szó, eredetileg istent jelent, később az isteneknél alacsonyabb, az embereknél feljebbvalókat, kik majd jó-, majd rosszindulatúak.

tulajdonították, a démonvilág hamarosan a „rossz oldalt” képviselte. A démonok lakhelyét az elvont hatalmakban, lelkekben és az emberi természet megmagyarázhatatlan jelenségeiben képzelték el. Valószínű, hogy ezekre a démonokra is utal Pál apostol felsorolása a Római levélben:

„Mert meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmak, sem magasság, sem mélység, sem semmiféle más teremtmény nem választhat el minket az Isten szeretetétől, amely megjelent Jézus Krisztusban, a mi Urunkban.” (Róm 8:38-39)

A dualizmus eszméje, a jó és a rossz, a sötétség és a világosság küzdelme erősen hatott a negyedik evangélium szerzőjére is, melyet az alábbi idézetek is jól mutatnak:

„A világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be.” (Jn 1:5)

„Ez pedig az az üzenet, amelyet tőle hallottunk, és hirdetünk nektek, hogy az Isten világosság, és nincs benne semmi sötétség.” (1Jn 1:5)

A hellénisztikus vallásban nem volt kialakult papi rend. A pap a szentély kinevezett hivatalnok, városi tisztviselő. Teendői két csoportba voltak sorolhatók: adminisztratív és rituális feladatok. A pap felügyelete mellett a templomokban alacsonyabb rangú hivatalnokok és rabszolgák is dolgoztak. A pap legmagasabb rangú adminisztratív beosztottja a templomőr (görögül *neókorosz*) volt, ez – különösen Kis-Ázsiában – nagyon fontos szerepnek számított. Az Apostolok cselekedeteiről írott könyvben azt olvashatjuk, hogy Efezus városa magát az Artemisz templom őrzőjének (neókoroszának) nevezi:

„Végre a város jegyzője lecsendesítette a sokaságot, és így szólt: „Efezusi férfiak, van-e olyan ember, aki ne tudná, hogy Efezus városa a nagy istennő, Artemisz templomának, és az ő égből szállt képe nek az őrizője?” (ApCsel 19:35)

A templomokba való belépést a köznép számára különböző előírások szabályozták, melyet általában a bejáratnál elhelyezett feliratok közöltek. Legtöbb esetben az öltözetet is előírták, például a nőknek kibontott hajjal, a férfiaknak fedetlen fővel lehetett csak megjelenni.²⁰ Néhány írásmagyarázó szerint elképzelhető, hogy Pál apostol a pogánykultuszi előírásoktól való megkülönböztetés jeleként írja elő a korinthusiakhoz írt levelében a nőknek a bekötött fejet:

„Mert ha az asszony nem fedi be a fejét, akkor vágassa le a haját, ha pedig szégyen az asszonyra hajának levágása vagy leborotválása, akkor fedje be a fejét.” (1Kor 11:6)

²⁰ Everett Ferguson: A kereszténység bölcsője 163. o.

Ugyanakkor két verssel korábban ezt írja az apostol: „*Minden férfi, aki fedett fővel imádkozik vagy prófétál, szégyent hoz a fejére.*” (1Kor 11:4) Mi a magyarázata annak, hogy az apostol csak a nőknél tartotta fontosnak a pogány kultusztól való látható jelekkel – fej befedése, nem befedése – történő elkülönülést, a férfiaknál pedig nem? Szerintem az igerész magyarázatát két korabeli népcsoport szokásaiban kell keresnünk: a pogánykultusz nőkre és a zsidó vallás férfiakra vonatkozó előírásaiban. A nők a templomi paráznáktól való megkülönböztetésül illedelmesen, fedett fejjel kell, hogy részt vegyenek az istentiszteleteken. A férfiak pedig a zsidó szokásoktól eltérően – ahol a férfiak befedett fejjel imádkoztak – fedetlen fővel jelenhettek meg Isten előtt. Ez lett az új hagyomány a kibontakozó új vallásban, a keresztény istentiszteleteken.

Ezekben a századokban az egyén vallási életében igen nagy szerepet játszottak a jóslatok. Számos helyi jósda létezett, de voltak kiemelt jelentőségűek, mint pl. Delphoi. A jóslatok mellett igen fontosak voltak az álmok, melyeket a jövő kijelentésének egyik módjaként fogadtak el.²¹ Az álmok magyarázatához azonban fel kellett keresni a „hivatásos” magyarázókat, a varázslókat vagy jósokat. Így váltak az álmok a vallás, a kultusz részévé.

A hellénizmus idején a vallás összekapcsolódott az erkölcsi követelményekkel. A régi görög erkölcsi eszményekhez (derekasság, erkölcsi kiválóság) újabb követelmények járultak, melyek jellemzőek a kor gondolkodására. Ilyenek voltak például a nagylelkűség, a jóság, a jóindulat, szelídség, az emberbaráti gondolkodás. Ezek a fogalmak az Újszövetségben is megjelennek, azonban már nem mint az ember által megvalósítandó és megvalósítható erkölcsi normák, hanem mint fentről kapott adományok, ahogyan Pál apostol nevezi, a bennünk lakozó Szentlélek gyümölcse:

„*A Lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás.*” (Gal 5:22-23a)

Az újszövetségi idézetek sora mutatja, hogy a „hellénizmus vallása” fogalommal jelzett világértelmezés nem ért véget a hellénisztikus birodalmak bukásával, hanem nézetei még évszázadokig hatottak az emberek gondolkodására, életére.

III. 6. A hellénizmus kultúrája

Bár Nagy Sándor birodalma több önálló királyságra szakadt szét, elmondható, hogy a birodalom kulturális egységét ez nem bontotta meg. Korábban Athén volt a tudomány fővárosa, a hellénisztikus korban azonban Görögországon kívül is további tudományos

²¹ Lásd pl. a korábban leírtakat Nagy Sándor álmáról, melyet Josephus Flavius mesél el.

központok keletkeztek. A monarchiák felismerték, hogy a tudománynak a hatalom és a dicsőség szempontjából is óriási jelentősége van, ezért városaikba tudósokat hívtak, és kitűnő feltételeket biztosítottak munkájukhoz. Így lett a két főváros – Alexandria és Anthiókia – a tudományok és művészetek új fellegvára, bár a kettőt összehasonlítva kétségtelen, hogy Alexandria nagyobb jelentőségre tett szert. A tudósok, a művészek a királyi udvarokban az udvar költségén éltek és alkottak. A görög uralom alá került területek felszívták a görög művelődés elemeit, ugyanakkor a keleti kultúra is hatott a görög művelődésre, gazdagította azt. A hellénizmus kultúrájában tehát – ugyanúgy, mint vallásában – a görög és a helyi keleti kultúrák kölcsönhatása érvényesült, visszatükrözve a gazdasági, politikai és társadalmi változásokat.

„A hellenizálódásnak ez a világtörténelemben szinte páratlan jelensége azonban nemcsak kelet felé fejtette ki hatóerejét, hanem megmutatkozott nyugati irányban is, ahol pedig Nagy Sándor hódító hadjáratai nem teremtették meg számára a politikai előfeltételeket. (...) Nem emelt gátat a görög kultúra terjedésének Róma sem, sőt inkább maga is meghódolt előtte. (...) A római szellem azonban a görög hatás ellenére sem veszítette el önmagát, hanem az átvett formákban is maradandó sajátos jelleget tudott kialakítani.”²² Ez lehet az oka, hogy amikor Róma meghódította ezeket a monarchiákat, akkor sem tört meg az addigi társadalmi, művelődési és gazdasági fejlődés, hanem továbbívelt. Ezért mondhatjuk, hogy kulturális, társadalmi és gazdasági téren az időszámításunk előtti három és időszámításunk szerinti első három évszázad egységet alkot.

A diadokhoszok közül I. Ptolemaiosz Szótér állt legközelebb a tudományhoz; „nemcsak kardjával írta a történelmet, hanem tollával is (műve, a *Nagy Sándor hadjáratai*, sajnos elveszett).”²³ Kr.e. 308-ban, az athéni államférfi és filozófus, Demetriosz biztatására nekilátott, hogy kulturális központtá tegye Alexandriát. Felépítette a híres *Muszeion*-t (Múzsák szentélye), mely nem kultikus, hanem kulturális intézményként működött: itt gyűjtötték össze az írásbeliség minden kincsét, gondozásukra és tanulmányozásukra pedig híres tudósokat és művészeket hívtak meg. Az alexandriai rakparton rövid idő alatt kinőttek a földből a *Muszeion* és a *Bibliothéka* épületei, botanikus kerttel és állatkerttel, műhelyekkel, tanulótermekkel és lakásokkal együtt. „Hamarosan a kéziratok is áramlani kezdtek oda az egész hellén világból; hogy I. Ptolemaiosz idején mennyi gyűlt össze, nem tudjuk, de a gyűjtőszennvedélytől megszállott II. Ptolemaiosz Philadelphosz uralkodása idején körülbelül kétszáz ezret vásároltak, s ez a szám később hétszáz ezerre (!)

²² Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság* 23. o.

²³ Vojtech Zamarovsky: *A görög csoda* 313. o.

emelkedett.²⁴ A legenda szerint ebben az időben az egyiptomi uralkodó kívánságára fordították görögre az Ószövetség könyveit, mely fordítás a Septuaginta nevet viseli.²⁵

Fokozatosan mintegy száz tudós és művész is összejött, s számuk több mint száz évig nem változott; a nekik tetsző munkát választhatták, s ennek fejében az uralkodótól lakást, élelmet és jó fizetést kaptak. Olyan ismert tudósok és művészek éltek és alkottak itt, mint például Kallimakhosz, a kor legnagyobb költője, Apellész, a legnagyobb görög festő, köztük volt a matematikus Eukleidész és Arkhimédész is, hogy csak néhány nevet említsek.

A világtörténelemben talán soha nem fordult elő, hogy ennyi tudós és művész egy fedél alatt dolgozott volna, mint a korabeli Alexandriában. A Muszeionban a tudományok közül a filozófiát, a történettudományt, a fizikát és mechanikát, az asztronómiát, a matematikát, a geometriát, az orvostudományt és a művészettudományt is művelték. Nem csak az újat keresték, a régi megőrzésének is ugyanolyan jelentőséget tulajdonítottak. Sok-sok évszázad múltán ezt a szerepet vállalták fel a Muszeionról elnevezett múzeumok.

III. 6. a. Tudományok, képzőművészet, építészet

Terjedelmi korlátok miatt a korszak gazdag terméséből csak néhány jelentős alkotó és alkotás megemlítésére van lehetőségem.

A természettudományok fejlődésében új szakasz nyílt: különválva a filozófiától az önálló fejlődés útjára léptek. Különösen a matematika, a földrajz és a csillagászat ért el nagy eredményeket. Eratoszthenész felismerte, hogy a föld gömb alakú, és pontosan kiszámította a föld területének hosszúságát. Arisztarkhosz dolgozta ki a heliocentrikus világképet, de fölfedezése teljes értetlenséget váltott ki, és egészen Kopernikuszig (vagyis csaknem 1800 éven át!) el is felejtették. Hipparkhosz megközelítő pontossággal kiszámította a Nap, a Föld és a Hold egymástól való távolságát. A technika – bár a legnagyobb fejlődést már akkor is a hadászatban érte el – is gyarapította néhány alapvető fölfedezéssel az emberek mindennapi életét. Archimédész fedezte föl a hidrosztatika alaptörvényét, az ő nevéhez fűződik a vízcisavar tökéletesítése, melynek forgatásával a víz saját súlyától emelkedett a magasba.²⁶ Hérón nevéhez fűződik többek között a gőzgép fölfedezése, amit azonban csak játékszernek használtak. Kiváló alexandriai mérnök volt

²⁴ Vojtech Zamarovsky: A görög csoda 313. o.

²⁵ A történettel részletesen foglalkozom a IV. rész 7.b fejezetében.

²⁶ Archimédész csavarának rajza megtalálható a 6.sz. mellékletben (1. kép)

Kteszibiosz, aki órát szerkesztett, feltalálta a tűzifecskendőt és a víziorgonát, utóbbit színházakban, sportünnepélyeken, de később keresztény templomokban is használták.

A földrajztudomány főként az egyes vidékek részletes leírásában tökéletesedett, a Kr.e. első században már létezett az akkor ismert egész világ Geographikája (térképek, a növény-, állat- és embervilág leírása), Sztrabón munkája.

A Muszeionban az orvostudománynak is rendkívüli figyelmet szenteltek, ezt főleg a beteges II. Ptolemaiosz Philadelphosz támogatta. Még azt is megengedte, hogy az orvosok – az emberi test működésének minél alaposabb megismerése érdekében – holttesteket (kivégzett bűnözőkét) boncoljanak.

A hellénisztikus kori szobrászat különböző mesterek műveinek rendkívül tarka és sokarcú egyvelege (a szó nemesebb értelmében). Megtalálható közöttük a monumentális alkotás és a kisebb dekoráció; főleg az uralkodók, és a gazdag rétegek igényeit elégítette ki. A szobrászok általában nem telepedtek le egy helyen, hanem megrendelők után jártak; csupán néhány állandó iskola létezett, melyek közül a legjelentősebb a kisázsiai Pergamonban keletkezett. A kor legjelentősebb alkotásai közül csak néhányat említek meg. Mindenki számára ismert az ókori világ hét csodájának egyike, a Rhodoszi Kolosszus,²⁷ Héliosz isten 30-40 méter magas bronzszobra, mely világítótornyoként állt a rhodoszi kikötő bejáratánál. Kharész alkotása, magasságban csak a XIX. században felállított New York-i Szabadságszobor múlja felül. A másik híres képzőművészeti alkotás a pergamoni Zeusz oltár, melynek darabjai, ill. rekonstrukciója ma Berlinben, a Pergamon Múzeumban megtekinthetők. Valószínűleg ezt a monumentális alkotást nevezi a Jelenések könyve a „Sátán trónusá”-nak.²⁸ „A pergamoni oltár domborművei mozgalmas, ide-oda áramló harcok ábrázolásával a hellénizmus életformájának vajúdását, nyugtalanságát és elfojtott, de mégis feltörő belső bizonytalanságát juttatják kifejezésre.”²⁹ Ugyanezt a szenvedélyes küzdelmet juttatja kifejezésre a rhodoszi mesterek alkotása: a Laokoón-szoborcsoport is. Ebből a korból több olyan alkotás (legtöbbje másolatban) maradt ránk, mely a kor nagy alakjait – uralkodóit, hadvezéreit, tudósait – ábrázolja.³⁰

A hellénizmus az építészetben is a virágzás korát jelentette. Az újonnan alapított és újjáépített városok százai biztosították a kibontakozás lehetőségét a kor építészei számára. Új templomok, házak, oszlopcsarnokok, színházak, ódeionok³¹, gimnáziumok³² és

²⁷ Az erről készült kép a 6.sz. mellékletben található (2. kép).

²⁸ A pergamoni gyülekezet angyalának írott levélben, Jel 2:13.

²⁹ Kovács Károly: Hellénizmus, Róma, zsidóság 40. o.

³⁰ Lásd a 6.sz. mellékletben látható – e szobrokról készült – néhány képet (3. kép).

³¹ A görög szó jelentése: oszlopsorokkal alátámasztott kerek épület zenei vagy színházi előadások tartására.

stadionok épültek. „Az építkezésben Alexandria vezetett, amelyet a rhodoszi Deinokratész tervei alapján építettek. »Más városok a saját országukban városok, de Alexandriához képest csak falvak, mert Alexandria fővárosa az egész lakott világnak« – olvassuk egy papiruszon.»³³

A hellénisztikus kori építészek nem ismertek lehetetlent. A Ptolemaioszok idején Alexandriában, Pharosz szigetén épült az ókori világ hét csodája közül egy másik alkotás, egy – a piramisoknál is magasabb – világítótorony, mely a toronyban égő tűzzel és speciális tükörrendszerével a zátonyokkal teli alexandriai partszakasznál közlekedő hajók számára adott jelzéseket nappal és éjjel egyaránt. A torony fontosságát jelzi az is, hogy a képe szerepelt a római pénzerméken is, ahogyan manapság is szokás a forgalomban lévő bankjegyeket, érmeiket híres épületek képével díszíteni.³⁴

Az ókori világ hét csodája sorába tartozik az efezusi Artemisz templom is, melyet szintén Deinokratész tervei alapján újjátottak fel, s mely Pál apostol idején is teljes fényében ragyogott, zarándokok ezreit vonzva a városba.³⁵

Itt meg nem említett alkotások további sora fémjelzi ezt a korszakot. A régészek által feltárt épületmaradványok nagyszerűsége még ma – romjaiban is – csodálatot vált ki a látogatókból.

III. 6. b. Irodalom

Ahogy már korábban említettem, a Muszeion épülete mellett Bibliothéka is épült, ahol tudós férfiak foglalkoztak különböző irodalmi alkotásokkal. Oszályozták és kategorizálták a megszerzett kéziratokat, kiválasztották a jelentős műveket, és megvizsgálták szövegüket, eltávolították belőlük a hibákat és a későbbi betoldásokat; kommentárokat írtak hozzájuk. A görög írásbeliség ránk maradt emlékeinek zömét e tudósok munkájának köszönhetjük. Ezenkívül elmondható, hogy két tudományág: az irodalomtudomány és az irodalomkritika a Muszeion Bibliothékájában születtek.

A tudósok mellett költők sora is élt a Muszeion kényelmében. Míg az első csoportban említetteknek hasznára vált a királyi támogatás, a költők esetében ez nem mondható el egyértelműen. Hiszen a korabeli mecénások a költőtől elvárták a hízelkedő, őket nagynak, tökéletesnek és másokat elhomályosító hírnevűnek bemutató verseket. Már akkoriban szó

³² A görög szó jelentése ebben az időszakban: a testnevelés iskolája, majd filozófusok és tudósok gyülekezőhelye is.

³³ Vojtech Zamarovsky: A görög csoda 325. o.

³⁴ A 7.sz. mellékletben egy ilyen római pénzérme és a torony rajza látható (1. kép).

³⁵ ApCsel 19. rész – a templom (elképzel) ábráját a 7. sz. melléklet tartalmazza (2. kép).

esett a „kövér múzsáról”, aki nem valami eleven, s arról is, hogy „akinek a kenyerét eszi az ember, annak a nótáját fújja”. A nagy költők el is menekültek a ptolemaioszi „madárete-tőből”, a kisebb tehetségek maradtak, és műveikben még jobban túloztak.

Ebben a korban élt és alkotott Arathosz, akinek *Égi jelenségek* című költeményéből idéz Pál apostol az athéni beszédében,³⁶ valamint a krétai származású Epimenidész is, akinek egy sorát az apostolnak a Tituszhoz írott levelében olvashatjuk.³⁷

Mindenképpen meg kell említeni, hogy a hellénisztikus költészet egyik kedvelt és elterjedt műfaja volt a tanköltemény. Ezekben a tudomány eredményeit verselték meg, kifejezve benne a kor hangulatát és hódolatát a bölcsék és a bölcsesség előtt, mely az emberi fejlődés mozgatórugója.

Összefoglalóan elmondható, hogy az e korban élő írók és költők kitértek a kor társadalmi és politikai kérdései elől. Az uralkodók dicséretét szolgáló patetikus hangú „hivatalos művészetből” hiányzik az élet melege. A görög és nem görög művekből is árad a végzet, a sors mindenhatóságának képzelete, a kiábrándultság érzése, és az élet értelmét kereső, az ártatlanul szenvedő ember vívódása. Ezekre – az emberi lélekből jövő – kérdésekre próbáltak választ adni a különböző filozófiai iskolákban kialakult tanítások.

III. 6. c. Filozófia

A tudományok fellegvára ebben a korban tehát Alexandria lett, azonban a filozófia központja továbbra is Athén maradt. Az Akadémia (platonai iskola) és a Lúkeion (arisztotelészi irányzat), Epikurosz kertje, Zénón Sztoája és Diogenész hordója, ezek a helyek voltak a filozófiai irányzatok központjai. „A vallás a hellenisztikus-római korszakban sokak, különösen a tanultabbak számára a filozófiát jelentette. A filozófia egyrészt a hagyományos vallás bírálását, illetve újraértelmezését adta, másrészt saját erkölcsiséget, szellemi irányvonalat nyújtott. Minden filozófiai iskolának megvolt a maga sajátos életmódja (agogé), önálló hittételekkel és gyakorlattal.”³⁸

Arisztotelész és Platón óta megváltoztak azok a kérdések, melyekre az emberek a filozófusoktól feleletet vártak. A korábban a polisz közösségében élő emberek azt akarták tudni, hogyan élhetnek állampolgárként a hatalmas és vegyes összetételű birodalmakban, miként őrizhetik meg szabadságukat, hogyan lehetnek boldogok. Legfőbb kérdésük azonban az volt, miben rejlik életük értelme, amikor az élet ennyire megváltozott. A

³⁶ ApCsel 17:28

³⁷ Tit 1:12

³⁸ Everett Ferguson: A kereszténység bölcsője 266. o.

filozófia súlypontja e változások miatt áttolódott az etikára. A társadalom és az ember új problémái új megoldásokat követeltek. „Megoldást mindjárt négy filozófiai iskola is kínált, s lényegében mind a négy ugyanazt ajánlotta: elvonulni az élet forгатagából a lélek belső nyugalomába. Mind a négy azt ígérte az embereknek, hogy elvezeti őket a boldogsághoz; csupán abban különböztek egymástól, hogy milyenek képzelték a boldogságot, és milyen úton akartak eljutni hozzá.”³⁹ A különböző irányzatok képviselői nem iskolákat akartak alapítani, ők egyszerűen saját elképzeléseik szerint élték az életüket. Követőik azonban „iskolákba” rendeződtek. A korszak négy vezető filozófiai irányzata a cinizmus, sztoicizmus, szkepticizmus és az epikureizmus.

Cinizmus

Általában Diogenész (Kr.e. 412–323) nevéhez kötik a cinikus irányzat megalapítását. Ő volt az első, akit a „cinikus” – *küon*⁴⁰ jelzővel illették. A „Diogenész, a kutya” nevet azért kapta, mert nyilvánosság előtt is olyan szemérmetlen magatartást tanúsított, ami a kutyákra jellemző. Azt vallotta, hogy minden, ami természetes, nem lehet illetlen, ezért a nyilvánosság előtt is végezhető. Maró humoráról, a társadalmi normákat elutasító cselekedeteiről számtalan anekdota született az ókori világban. Az egyik legismertebb az alábbi:

Amikor egy verőfényes napon hordója mellett fekvő napozott, „Nagy Sándor odament hozzá, s megállt mellette így szólván: – Bármit kérj tőlem, én megadom.

Mire Diogenész így felelt: – Ne takard el előlem a napot.”⁴¹

Azt vallotta, hogy bátorsággal legyőzhető a szerencse, a természettel a szokások és a józan észsel a szenvedély. A cinikusok nem fogadták el a társadalmi normákat és szabályokat. Visszautasították az élvezeteket, botrányos cselekedeteket vittek véghez.

Ez a filozófia tehát a következő utat kínálta fel az embereknek: elérheted a boldogságot, ha leküzdöd a vágyaidat és szenvedélyeidet, ha minimumra csökkented a szükségleteidet, ha mindenkivel szemben – családtagok is! – közömbössé válsz, ha megveted a tudományt és a művészetet, a politikát, a vallást, a civilizációt... Ezt a programot görögül *apathiának*⁴² hívták.

A cinikusok teremtették meg azt a sajátos irodalmi formát, melyet diatribének szoktak nevezni: „valamely témának könnyed, vitázó kérdésekkel váltakozó rövid, sokszor frappáns mondatokban történő kifejtését. ... Pál apostol is sokat tanult a diatribétól:

³⁹ Vojtech Zamarovsky: A görög csoda 309. o.

⁴⁰ A görög szó, jelentése kutya; *kynikos* jelentése: kutyaszerű.

⁴¹ Everett Ferguson: A kereszténység bölcsője 292. o.

⁴² Görög szó, jelentése: egykedvűség, érzéketlenség, közömbösség minden iránt.

fordulatait valószínűleg szívesen alkalmazta missziói igehirdetéseiben, leveleiben pedig ugyancsak használta egyes stílusformáit.⁴³ E gondolatot olvasva a Korinthusiakhoz írott levél sorai jutottak eszembe: „*Minden szabad, de nem minden használ. Minden szabad, de nem minden épít.*” (1Kor 10:23) A levélben több helyen is előforduló mondat, a rövid, a címzettekkel vitázó kérdések és válaszok engem az itt ismertetett diatribé stílusra emlékeztetnek.

A mai ember számára talán hihetetlen, de a cinikus filozófiának voltak követői. A korai császárság korában (Kr.e. I. század) megszokott látvány volt a vándorló cinikus filozófus; ismertetőjegyük az ápolatlanság – foltos köpeny, hosszú szakáll, koldustarisznya. Piactereken prédikáltak és azok adományaiból éltek, akik rokonszenveztek nézeteikkel. A cinikus vándorfilozófusok fontos állomást jelentettek a keresztény szerzetesi életideál kialakulása felé vezető úton.

Sztoicizmus

Az irányzat az athéni Sztoa poikiléről, azaz a Tarka Csarnokról kapta a nevét, ahol az irányzat első képviselője, az iskola alapítója, a ciprusi Kitionból származó Zénón (Kr.e. 336–263) tanított. Zénón – a talán félig sémita származású – gazdag kereskedő, amikor hajói áruval együtt elpusztultak, és ő maga tönkrement, a filozófiához pártolt. Először a cinikusoknál keresett vigasztalást, majd a különböző irányzatokat végignézve kialakította saját filozófiai tanítását. A sztoa a hellénizmus korának vezető filozófiai irányzatává lett, az iskola történetileg három korszakra osztható (korai, középső, késő sztoa); híres gondolkodói által kidolgozott tanítások nem csak az ókorban, hanem később is rendkívül erősen hatottak az európai gondolkodásra.

Zénón vallotta a „teremtő tűz” elméletét, miszerint valamikor minden tűz volt, és egyszer tűz lesz megint. A világ tűzből keletkezik, egy időre stabilizálódik – levegő, víz, föld jön létre –, melyet ismét a tűz követ. A ciklusok újra és újra megismétlődnek. Talán ennek a felfogásnak a hatását figyelhetjük meg Péter apostol második levelében:

„*De el fog jönni az Úr napja, mégpedig úgy, mint a tolvaj, amikor az egek recsegve-ropogva elmúlnak, az elemek égve felbomlanak, a föld és a rajta levő alkotások is megégnek. Mivel pedig mindezek így felbomlanak, milyen szentül és kegyesen kell nektek élnetek, akik várjátok és siettetitek az Isten napjának eljövetelét, amikor majd az egek lángolva felbomlanak, és az elemek égve megolvadnak!*” (2Pét 3:10-12)

⁴³ Kovács Károly: Hellénizmus, Róma, zsidóság 47. o.

Az ismétlődő változások egyensúlyát egy stabilizáló erő, a logosz biztosítja. A logosz a sztoicizmus szóhasználatában csupán egy személytelen végső értelmet jelent, mely a világ rendjét biztosítja. Semmi köze sincs a keresztény értelmezéshez / szóhasználathoz, mely János evangéliuma első részében megjelenik.

A sztoikus gondolkodásban tehát a világ őselve a tűz, ezen azonban nemcsak az eleméztő tüzet kell érteni, hanem az értelmi, ill. művészi-szellemi tüzet is, amely értelmesen munkál, formál, életet nemz, és az életet táplálja. „Ebben az értelemben a tűz isteni elem, sőt azonosul az istenséggel. Az egész világ tehát, és benne az ember is anyagi jellegű, de azt teljesen áthatja az istenség.”⁴⁴ Vagyis a sztoicizmus a panteista⁴⁵ gondolkodást képviselte.

A világ egy összefüggő egész, melynek minden része kölcsönhatásban áll egymással. A középső sztoa legnagyobb gondolkodója, Poszeidóniosz (Kr.e. 135–50) dolgozta ki a szümpatheia-elméletet, ami a világ részeinek kölcsönös egymásra hatását jelenti. A világegyetem különálló egyedek harmonikus együttműködése; ami egy részre hatással van, az mindenre hatással van. Vannak, akik ezt a szemléletet kapcsolatba hozták Pál apostolnak az Egyházzal, mint Krisztus testéről alkotott gondolatával. A jelenlegi kutatások azonban ezt az összefüggést elvetették és inkább ószövetségi zsidó hátteret valószínűsítene.⁴⁶

Ebből a világképből következik az is, hogy a hangsúly az etikára kerül. Az etika alaptörvénye pedig ez: az ember éljen összhangban a természettel és önmagával, hiszen – az előbbieken mondottak alapján – az ember is része a természetnek, a nagy világmindenségnek. A sztoicizmus szerint az ember négy irányba gyakorolja erényeit: a közösség felé (politikai), az ismeret felé (intellektuális), az ambíció felé (egyéni tökéletesedés) és a szépség felé (esztétikai). Ezt a négy hajtóerőt a logosz tartja mozgásban.

Zénón elméletében az erényen és a bűnön kívül eső dolgok közömbösek (adiaphoron), melyek három csoportba sorolhatók: kedveltek (pl. család, egészség), nem kedveltek (pl. betegség, szegénység) és az életet egyáltalán nem befolyásolók (pl. hogy az embernek hány hajszál van a fején).⁴⁷

⁴⁴ Kovács Károly: Hellénizmus, Róma, zsidóság 49. o.

⁴⁵ Görög eredetű szó: pan – minden + theosz – isten; jelentése: istent a természettel azonosító, a természet felett álló isten létezését el nem ismerő filozófiai irányzat.

⁴⁶ Everett Ferguson: A kereszténység bölcsője 306. o.

⁴⁷ Az adiaphoron fogalmát a keresztény etika is átvette, a „közömbös” fogalma több vitát váltott ki az Újszövetség korától kezdve. Már Pál apostol megfogalmazott néhány dolgot, mely az ember Isten előtti végső megítélését nem befolyásolja, vagyis közömbös, pl.: „*Senki el ne ítéljen titeket ételért és italért, ünnep, újhold vagy szombat miatt.*” (Kol 2:16) Jeromos egyházatya pedig így határozta meg: „Közömbös dolog az ..., ami sem nem jó, sem nem rossz, úgyhogy akár megtetted, akár nem tetted meg, az sem igazságodul, sem

Zénón szerint az élet legfőbb célját az erények jelentik, minden más elhanyagolható. Mivel a bölcs embert erényeitől senki és semmi nem foszthatja meg, így mindig birtokában lesz az egyetlen igaz kincsnek, ami őt boldoggá teszi. Az okos ember ugyanis ismeri lehetősége határait, alá tudja magát rendelni a sorsnak, méltósággal és nyugodtan viseli a csapásokat, a dolgok és szenvedélyek fölött áll; minden körülmények között boldog. Ebben a gondolkodásban a fatalizmus és passzivitás egyaránt megtalálható. Az embernek semmit nem kell tennie, hiszen a világot igazgató legfőbb értelem úgyis mindent a legjobban alakít. Neki csak bölcs nyugalommal kell szemlélnie a dolgokat, melyeket egyébként sem tud befolyásolni. A sztoicizmus a belenyugvás hitvallása volt, azonban elgondolkodtató, hogy a sztoikus gondolkodók legtöbbször nem tudott élni és meghalni ezen elvek szerint. Zénón és követői közül többen (pl. Cato és Seneca) öngyilkosságot követtek el, mely végső kétségbeesésükre utal. A sztoikus filozófia nem tudta megadni az embereknek azt a belső békét, biztonságot, örömet és reménységet, melyre oly nagyon vágytak.

Szkepticizmus

Az iskola neve a görög *szkeptomai* szóból ered, melynek eredeti jelentése körülnézni, ismerkedni, átvitt értelemben pedig mérlegelni, kételkedni. Az iskolát Pürrhón (Kr.e. 360–270) alapította. Eredetileg festő volt, később lett filozófus. Nagy Sándor tudós stábjának is tagja volt, kortársai azt írták róla, hogy „mindig szegény és szerény ember maradt”⁴⁸.

Mint filozófus azt tanította, hogy az érzékek becsapják az embert, és az értelem sem ismerheti meg a teljes igazságot, ezért minden ítélettől tartózkodni kell. „Semmi sem szép és csúnya, igazságos vagy igazságtalan, helyes vagy helytelen; az emberek mindezt csak vélik, egyszer így, máskor amúgy.”⁴⁹ Az embernek nincs semmi oka arra, hogy kutasson valami után, vagy mérgeződjön valami miatt; ne törődjön semmivel, úgy nyugodtan élhet, s ez az egyetlen boldogság – ha létezik egyáltalán boldogság. Pürrhón tehát a lelki békét a szkeptikus tartózkodásban találta meg. Arra a kérdésre, hogy hogyan éljünk, a szkeptikusok válasza ez volt: alkalmazkodjunk a társadalomhoz, ez nem vezet konfliktushoz, így békében élhetünk. Egyfajta negatív etika jellemezte őket, semmiről nem alakítottak ki határozott véleményt, és még ebben is kételkedtek. A szkepticizmus hatása

bünöndül nem számít.” A keresztény teológusok végső soron felismerték, hogy semmi sem önmagában jó vagy rossz, hanem mindig egy összefüggésen belül kell eldönteni, hogy csakugyan közömbös dologról van-e szó.

⁴⁸ Vojtech Zamarovsky: A görög csoda 311. o.

⁴⁹ Vojtech Zamarovsky i.m. 311. o.

nem volt jelentős, szervezett formában nem hoztak létre iskolát, így egy-két nemzedék után ki is halt. Tanításuk nyomokban fellelhető későbbi filozófusok műveiben, akik a szkeptikusok érveit használták fel arra, hogy a mások által kidolgozott dogmákat – melyekkel nem értettek egyet – cáfolják.

Epikureizmus

Epikurosznak (Kr.e. 341–270), az irányzat megalapítójának egyéniségét jól jellemzi az a felirat, mely az iskola kapuja fölött állt: „Vendég, érezd magadat boldognak, mert itt a boldogság számít a legfőbb jónak!” A Szamoszon született fiatalember Athénban vásárolt birtokán gyűjtötte maga köré tanítványait – ezt a birtokot egyszerűen csak „Kert”-nek nevezték –, ahol a mester és tanítványai harmonikus barátságban éltek.

Epikurosz a filozófiai tanítást etikára és fizikára osztotta fel.

Etikájának kiindulópontja az volt, hogy az emberi élet célja az élvezet. Az ember feladata az, hogy biztosítsa saját maga számára a boldogságot, a zavartalanul boldog életet, tartós gyönyörézés formájában. A *hedoné* görög szó, élvezetet, örömet, gyönyört jelent, és amikor az epikureizmus egyik tanításaként elhangzik, az emberek az élvhajhász értelmezésre gondolnak. Epikuroszra és tanítványaira azonban ez nem volt igaz. Számukra a gyönyör a szenvedés- és fájdalommentességet jelentette, és ezt mértékletességgel, sőt sokszor az élvezetekről való lemondással valósították meg. „Epikurosz filozófiája az értelem, a barátság és a megelégedettség józan örömeit hirdette. Úgy vélte, nincs értelem inni, enni, örülni ma, ha emiatt holnap főni fog a fejed.”⁵⁰

A zavartalan nyugalmat, az *ataraxiát* igyekeztek biztosítani a Kertben, s hogy mindezt elérhessék, Epikurosz kiadta a jelszót: „Élj visszavonultan!” Ez azt jelentette, hogy tartózkodtak a sok nyugtalansággal járó közéletben való részvételtől. Az epikureizmus tehát az egyén önzését támogatta, az egyén boldogságát fölébe helyezte a közért, a másokért való fáradozás köteleességének.

Az epikureus fizika materialista volt, szerinte a világ atomokból jött létre. Nincs teremtés, a világ örök, az atomok elpusztíthatatlanok. Léteznek istenek, akik finom anyagi atomokból keletkeztek, de akik nem avatkoznak be a természet vagy az emberek dolgaiba. Az istenek a csillagok közötti űrben élnek, és nem állnak kapcsolatban a világgal, ezért tökéletesen boldogok. Az istenek a legfőbb, tökéletes lények, akik imádatot és hódolatot érdemelnek az embertől, de ők ezt nem várják el, és ezért nem adnak semmit, vagyis a

⁵⁰ Everett Ferguson: A kereszténység bölcsője 313. o.

babonás félelem felesleges. Ebből az elméletből következik az is, hogy tagadta a túlvilági életet. A lélek szerinte csak a test egyik formája, a lélek is atomokból épül fel, tehát fizikailag – a testen belül – létező tárgy. A test és a lélek egymáshoz kapcsolódik, míg az ember él. A test halálakor azonban a lélek felbomlik, tehát az ember megsemmisül.

Pál apostol Athénban epikureus és sztoikus filozófusokkal is vitázott.⁵¹ Tanaikat áttekintve nem csodálkozhatunk azon, hogy amikor Pál a halottak feltámadásáról kezdett beszélni, tanítását értetlenség, gúny és közömbösség fogadta.

Bár a felsorolt filozófiai irányzatok a maguk korában népszerűek lettek, sokszor még követőiknek sem jelentettek kielégítő megoldást, a tömegek számára pedig túlságosan elvontak, elméleti tudást nyújtóak voltak. Az egyén kínzó életkérdéseire nem tudtak válaszolni. Az élete értelmét kereső ember számára a kereszténység hozta el azt a választ, amely az e világi létnek értelmet, a túlvilági létnek pedig örömteli távlatokat adhat.

⁵¹ ApCsel 17:18-33